

De laatste egyptoloog van de Rijksuniversiteit Groningen heeft een schok doen gaan door de wetenschappelijke wereld. Jaap van Dijk loste het raadsel op van Horemheb. Met de datering van de regeringsperiode van deze farao staat de Egyptische jaartelling en daarmee die van het hele Midden-Oosten op zijn kop.

Door Esther van der Meer

Het raadsel van Horemheb

In zijn schoolschriftjes op de lagere school in Burgum tekende Jaap van Dijk (57) al hiërogliefen. "Mijn ouders hadden een Bijbelse encyclopedie. Daarin stonden plaatjes van het oude Egypte. Van kinds af aan vond ik dat fascinerend. Ik wilde weten wat die vreemde tekeningen betekenden." Vijftig jaar later heeft die fascinatie nog niets aan hevigheid ingeboet.

Van Dijk werd waar hij als kind van droomde: een egyptoloog gespecialiseerd in het ontrafelen van inscripties. Zijn bijzondere interesse gaat uit naar de achttiende, negentiende en twintigste dynastie van het oude Egypte, de periode van circa 1550 tot 1070 voor Christus. Zijn werk bracht hem de afgelopen dertig jaar elke winter naar Egypte om opgravingen te doen. In zijn carrière deed hij een aantal belangrijke wetenschappelijke ontdekkingen. Zijn laatste vondst heeft zoveel stof doen opwaaien in de wetenschappelijke wereld dat het nog altijd niet is neergedaald.

In 2007 werd Van Dijk gevraagd om mee te doen aan een project in de Vallei der Koningen bij Thebe, het huidige Luxor. "Het opgraven van het koningsgraf van Horemheb. Hij was de opperbevelhebber van het leger en regent in de tijd van de beroemde farao Toetanchamon. Dat was een jongetje van zes toen hij op de troon kwam, zonder familie, te jong om de scepter te zwaaien. Niet lang na zijn dood werd Horemheb zelf farao."

Het koningsgraf van Horemheb was nooit goed opgegraven. "In 1907 is het door een Amerikaanse miljonair en avonturier bliksemsnel leeggehaald en daarna is er niet meer naar omgekeken. Maar daarbij is een heleboel over het hoofd gezien. In een dikke puinlaag in de graftombe, die bijna honderd meter de rotswand ingaat, vonden we van alles, poten van een stoel, kleine amuletten, aardewerk. Fragmenten die niet zo zeer van waarde zijn maar ons belangrijke informatie geven."

In een diepe schacht aan het begin van het graf lagen de scherven van de kruiken wijn die de farao meekreeg naar het dodenrijk. "Wij hebben die schacht voor het eerst leeggehaald." De scherven bleken wel van onschatbare waarde. "De geschiedenis van het Oude Egypte is voor onderzoekers lastig te dateren omdat de oude Egyptenaren niet werkten met een doorlopende jaartelling. Bij elke nieuwe farao begon de telling opnieuw. En we weten van lang niet alle farao's precies hoe lang ze op de troon hebben gezeten. Van Horemheb is altijd onduidelijk geweest hoe lang hij heeft geleefd, daar is tientallen jaren over gestreden. Schattingen over zijn regeringsperiode liepen uiteen van tien tot ruim dertig jaar."

De wijnkruiken hebben voor eens en altijd een eind aan deze discussie gemaakt. "Egyptenaren dateerden hun wijn, net als wij. Alle kruiken uit het graf van Horemheb waren uit het veertiende jaar van zijn regeringsperiode. Egyptische wijn bleef niet lang goed, daarom is het onwaarschijnlijk dat er al jaren eerder een wijnvoorraad in het graf werd aangelegd. Het is daarmee vrijwel zeker dat Horemheb stierf voor de druivenoogst van zijn vijftiende regeringsjaar binnen was."

De conclusie van Van Dijk is wereldwijd onmiddellijk geaccepteerd. Maar daarmee is een heel nieuwe discussie op gang gekomen onder egyptologen. "De wijn heeft ons een stapje verder geholpen. De regeringsperiode van Horemheb is nu een vaste waarde in de Egyptische tijdlijn. Voor de verdere chronologie van het Oude Egypte heeft deze vondst grote consequenties. De meeste tellingen gingen uit van een regeerperiode van Horemheb van dertig jaar, de tijdperk waar onderzoekers de afgelopen 125 jaar

aan hebben gewerkt, moet dus aangepast. En omdat de geschiedenis van de Babyloniërs en andere volkeren in het Midden-Oosten ook bepaald wordt aan de hand van de Egyptische jaartelling staat er een heleboel te gebeuren."

Met de opgravingen in het koningsgraf van Horemheb keerde Van Dijk terug bij de farao met wie zijn onderzoekscarrière begon. Zijn eerste opgraving was het blootleggen van het eerste graf dat Horemheb liet aanleggen voor zijn farao werd in de grote dodenstad Sakkara bij Memphis, de hoofdstad van het Oude Egypte. "Een graf van negentig meter lang met onder de grond grafkamers van dertig meter diep. Zijn eerste vrouw ligt daar begraven."

Engelse onderzoekers en onderzoekers van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden werkten daar samen. Dat het museum voor Oudheden juist in Sakkara opgravingen liet doen, was geen toeval. "De kern van de collectie komt uit Sakkara, maar er was veel onduidelijkheid over. In het begin van de negentiende eeuw, toen de Egyptische schatten over de wereldmusea werden verdeeld, was het zaak zoveel mogelijk te pakken zien te krijgen. Waar de museumstukken precies vandaan kwamen, hun context, dat was allemaal niet zo belangrijk."

Daar werd een paar decennia later heel anders over gedacht. Halverwege de jaren zeventig werden archeologen naar Egypte gestuurd om in kaart te brengen welke stukken uit de collectie uit welke gebouwen kwamen. "Brokstukken met reliëfs uit de tempel van Horemheb zitten in de Leidse collectie. Door ons onderzoek daar weten we nu precies waar ze gezeten hebben en kennen we de samenhang."

Maar de graftombe van Horemheb was niet het voornaamste doel van het onderzoeksproject. Dat was het vinden van het graf van Maya, de schatbewaarder van Toetanchamon. "Leiden heeft drie beelden van Maya. Het museum wilde daarom heel graag zijn graf vinden. Maar meer dan een negentiende-eeuwse ruwe plattegrond van het terrein was er niet. Op de plek waar volgens de kaart het graf van Maya moest liggen, lag dat van Horemheb. We wisten dat we in de buurt moesten zijn, maar of we de graftombe ooit zouden vinden, wisten we niet."

In 1986, bij werk aan het graf van de zuster van Ramses de Tweede, hadden de onderzoekers geluk. Van Dijk en zijn mede-onderzoekers stuitte op een bijschacht. "Via die schacht kwamen we in de grafkamers van Maya terecht, vijftien meter onder de grond. Het was een unieke vondst. Normaal gesproken zijn de onderaardse kamers ruw uitgehakt en kaal maar deze kamers waren voorzien van prachtige reliëfs, goudgeel beschilderd, een verwijzing naar de zonnegod. De Egyptenaren geloofden dat die 's nachts door het dodenrijk trok om de overledenen te verlichten."

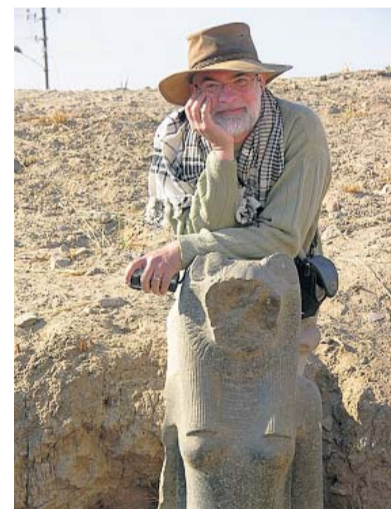
De vondst werd wereldnieuws, niet in de laatste plaats omdat de BBC meldde dat in de grafkamers gouden beelden waren aangetroffen en dat het ging om de belangrijkste opgraving sinds de ontsluiting van het graf van Toetanchamon. "Daar heb ik mijn baan aan de universiteit aan te danken. Die dreigde door bezuinigingen te verdwijnen, maar daar werd door deze vondst een stokje voor gestoken."

Tot 2000 bleef het onderzoeksteam bezig met het opgraven en het restaureren van het graf.

▲ Jaap van Dijk bezig met het aan elkaar passen van scherven.

◀ Onderzoekers bezig in de tempel van Moet in Karnak.

Jaap van Dijk
Jaap van Dijk (57) studeerde egyptologie in Groningen. Sinds 1979 werkt hij bij de Rijksuniversiteit Groningen. Van Dijk publiceerde talrijke artikelen in nationale en internationale wetenschappelijke tijdschriften. Vanaf 1981 doet hij elk jaar twee maanden veldonderzoek in Egypte. De egyptoloog werd onlangs door het Metropolitan Museum of Arts in New York uitgenodigd om de prestigieuze Wilkinson-lezing 2011 te houden naar aanleiding van zijn bevindingen over de regeringsstermijn van de farao Horemheb. Daarnaast gekoppeld wordt een symposium georganiseerd over de Egyptische jaartelling. Ook richt The Met een kleine expositie in over Horemheb. In de eigen collectie van het museum bevindt zich een beeld van Horemheb uit de tijd voor zijn koning van Egypte werd.

Van Dijk promoveerde bij professor Te Velde en werd medewerker bij het Egyptologisch instituut van de RUG. Dat werd in de jaren tachtig gesloten. Egyptologie is nu een bijvak bij de faculteit theologie.

Het oude Egypte

Sinds 1822 bestaat er een levendige belangstelling van wetenschappers voor het Oude Egypte, de beschaving die vanaf 3000 voor Christus meer dan drieduizend jaar bloeide langs de Nijl. In dat jaar ontrafelde de Fransman Jean-François Champollion het hiërogliefenschrift, de sleutel tot de Egyptische cultuur. Champollion werd daarmee de grondlegger van de egyptologie. Egyptologen verdeelden de geschiede-

nis van het Oude Egypte onder in dertig dynastieën. Daarbinnen maakten ze een onderscheid tussen de vier grote bloeiperioden, het Oude Rijk, het Middenrijk, het Nieuwe Rijk en de Late Periode.

Horemheb regeerde van circa 1319 tot 1307 voor Christus, ten tijde van het Nieuwe Rijk (circa 1550-1070 voor Christus). In deze periode heerste er vijf eeuwen lang politieke stabiliteit en economische voorspoed in Egypte. Uit

deze periode stammen beroemde farao's als Toetanchamon en Ramses de tweede. Ook de Egyptische kunst kwam in deze tijd tot volle bloei.

De exacte datering van de regeerperiodes van de farao's zijn bijna tweehonderd jaar na de ontdekking van Champollion nog altijd onderwerp van onderzoek onder egyptologen. Pas vanaf 664 voor Christus zijn de regeringsjaren van de koningen goed vast te stellen.